

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

**GÜNEY-DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

2-3

1973 - 1974

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1974

ONYEDİNCİ ASIRDA OSMANLI-HOLLANDA MÜNASEBETLERİNE BİR BAKIŞ¹

Gerard Erdbrink

1588'de istiklâlini elde eden Hollanda² Birleşik Cumhuriyeti, o tarihten itibaren bazı Batı Avrupa devletleri tarafından İspanya'ya karşı yaptığı mücadele vesilesi ile kendisini tanıtmaya muvaffak oldu; aynı zamanda Akdeniz'de İspanya devletinin düşmanı olan Osmanlı İmparatorluğu ile siyâsî münasebet tesis etmek ihtiyacını hissetti.

Osmanlı Devleti ile münasebet tesis etmenin esas sebebi, tehlikeli bir durumda bulunan Akdeniz ticareti idi. Kuruluşundanberi İspanya'ya karşı çarpışan Cumhuriyette Hollandalı tâcirleri ve gemicileri yalnız İspanya donanması tarafından zaptedilmek tehlikesi ile karşı karşıya değil, aynı zamanda Cezayir ve Tunus korsanlarının hücumunda sığınacak yer imkânlarından da mahrum idiler.

Gemilerini ve yüklerini kaybetmekten başka gemilerin mürettebatı da esir olarak Kuzey Afrika limanlarında bulunan esir pazarlarında satılmakta, korsanların eline geçmiş oldukları haberi de Hollanda'ya hiç bir zaman varmadığından, onları hürriyetlerine kavuşturmak son derece müşküldü.

1 Burada araştırmalarım için imkân verdiği zatılara, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde sayın Hocalara ve bilhassa sayın Hocam Prof. Cengiz Orhonlu'ya, Başvekâlet Arşivi Genel Müdürüne sayın Midhat Sertoğlu'na ve Müdürlüğüne mensuplarına ve Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsünde sayın Handan Alkım'a ve sayın Tınçay Smit-Öktem'e teşekkür eder büyük bir borç bilirim.

2 Genel olarak Osmanlı vesikalarında Hollandalı tüccarlardan «Felemenk(lü)» diye bahsedilmektedir. Ortaçağda Akdenizde ticaret yapan Güney (Filandria) ve Kuzey (Hollanda) Netherlada'ya mensup bütün tüccarlara ekse-riya «Filandria»-lı sıfatı verildiğinden dolayı, (Flamand, Fleming-Felemenk), bu ismin Osmanlı İmparatorluğunda da devam ettiği anlaşılıyor.

1604 senesinde «İstati Ceneralleri»³ Osmanlı Padişahı ile siyâsî münasebet tesis etmek hususunda ilk teşebbüse giriştiler. Aynı sene, Hollandalılar tarafından zaptedilmiş olan bir İspanya kadırgasında bulunan müslüman esirleri serbest bırakılmış ve Osmanlı hükümdarı I. Ahmed'e hitaben yazılmış bir mektupla memleketlerine gönderilmişti⁴.

Bu mektupta Osmanlı İmparatorluğunda gelecekte, esir bulunan Hollandalıların esir pazarlarında maruz kalacakları güçlükler için Osmanlı hükümdarının şefaati rica ediliyordu. Bundan başka Suriye'de serbest ticaret yapma müsaadesi de istenmiştir⁵. Muhtemelen İran harbi nedeniyle hükümdar tarafından buna bir cevap verilmemiştir.

Bununla beraber 1610 senesinde Venedik'teki Hollanda tüccarların vasıtası ile, Kaptan-i deryâ Halil Paşa tarafından yazılmış olan bir mektup Hollanda'ya gönderildi. Aslı kaybolmuş olan mektubun biraz şüpheli İtalyanca tercümesi bugüne kadar geldi; buna göre, Padişah Hollandalıların lehine hareket etmeğe ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün limanlarında ti-

3 1579 Ütrecht andlaşmasından sonra Niderlanda, yani Felemenk, Devlet teşkilâtı şöyle bir şekil aldı: İspanya'ya karşı ayaklanan yedi eyâlet (Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland, Ütrecht, Overijssel, ve Groningen) bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu birleşik Cumhuriyetlerin her yedi eyâletinde bir eyâlet meclisi, «Staten», hükümdar olarak kuruldu. Bunların en önemlisi olan Hollanda eyâletinde, eyâlet meclisi 18 şehirden seçilen temsilciler teşkil etti.

Harici politikanın idaresinin Genel Meclise (Staten-Generaal) osmanlıca استاتی جنرالیری (istatı ceneralleri) verilmesi kararlaştırıldı. Yedi bağımsız eyâlet harici politikalarını birleştirmek için 1579 andlaşmasında bu karara varmış idiler. Genel Meclis, eyâlet meclislerinde seçilen üyelere meydana geldi. Fakat Genel Meclis'te dış politika meselelerinde oybirliği ile karar vermek şartı kondu; bu yüzden eyâletlerden seçilen temsilciler anlaşamadıkları takdirde, Genel Meclis'in karar vermesi güçleşiyordu (Bk. G. J. Renier, *The Dutch Nation, an historical study*, London, 1944, s. 16-31; P. Geyl, *The Revolt of the Netherlands, 1555-1609*, London, 1962; C.R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800*, London, 1965, s. 11-13; ve «*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*» (Umumî Hollanda Tarihi), Ütrecht-Antwerpen, 1952, c. V, s. 139, 304-321.

4 Bu olaylar hakkındaki vesikalar Hollanda Hükümeti Tarih Neşriyat Kurumu (R.G.P.) tarafından basılmıştır (Bk. *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel* (Levanten ticaretinin tarihî kaynakları), Lahey, 1910, c. I, s. 155, 171, 179, 181, 189 ve 636).

5 Bk. *Levanten ticaretinin tarihî kaynakları*, c. I, s. 170-171.

caret serbestisi vermeğe karar almıştı. Ayrıca Babıâli'de Hollanda Cumhuriyetine mensup bir siyâsî temsilcinin bulunmasını istediğini de ifade etmişti⁶.

1610 ve 1611 seneleri esnasında «İstati Ceneralleri» bu mektuba cevap gönderilmesi hususunu görüştüler ve İstanbul'a elçi göndermenin gerekliliğini anladılar.

Nihayet sürekli bir siyâsî münasebet ihtimalini de araştırmak için Hollanda şehirlerinden birinde ileri gelen bir aileye mensup olan *Cornelis Haga*'ın gönderilmesi kararlaştırıldı.

Daha evvel İsveç'te bulunan Hollanda elçisinin hususî kâtibi olarak vazife görmüş olan Haga, yeni mevkii için yeterli diplomatik tecrübeye sahip bir kimse olarak kabul edilmişti. Bundan başka, daha evvelce de kendisinin İstanbul'u ziyaret etmiş olduğu anlaşılıyor.

Haga'a verilen talimatnamede iki mühim husus vardı :

- 1) Osmanlı İmparatorluğunda bulunan bütün Hollandalı esirlerin serbest bırakılmasının temini, ve
- 2) Hollandalı tüccarların Osmanlı İmparatorluğu kara sularında kendi bayrağı altında ticaret etme hakkının Padişahdan elde edilmesi.

O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğunda ticaret yapan Hollandalılar, Fransa veya İngiltere tarafından, küçük İtalyan devletlerinin olduğu gibi, himaye edilmekte idiler⁷.

1598 senesinde, Fransız kralı IV. Henri bütün Hollanda gemilerinin Osmanlı kara sularında Fransız bayrağı altında dolaşmasını kabul etti. Bununla beraber, Osmanlı limanlarında korunma meselesi, karşılığında Hollandalılardan vergi alan İngiliz konsolosları tarafından yerine getiriliyordu⁸.

İstanbul'a geldiği zamanda Haga, hiç şüphe yok ki Babıâli'deki diğer yabancı elçiler tarafından çok soğuk karşılandı, hatta Padişahın onu kabul etmesine bile mâni olmaya çalıştılar.

6 *Aynı eser*, s. 179-181.

7 *Aynı eser*, s. 186-188. Kırş. J.H. Kramers, *The Netherlands and Turkey in the Golden Age, Analecta orientalia*, Leiden, 1954, c. I, s. 116.

8 Bk. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen au temps de Philippe II*, Paris, 1966, c. I, s. 569; J.H. Kramers, *Aynı eser*, s. 118.

Yabancı elçiler, Babıâli'ye «aslında İspanya kralına bağlı olup halen isyan halinde olan ve Osmanlı İmparatorluğunda Fransız kralı tarafından himâye edilen bir memleketin elçisini kabul etmeğe tenezzül etmemelisiniz ve bu durum Padişahın şerefine hâlel getirir» diye telkinde bulundular.

Felemenk İspanya tebaası olarak düşünüldüğünden Cezayir korsanları için Hollanda gemileri ve yükleri hücûm edilecek bir hedef olarak kabul edilmişlerdi. Karışıklık daha da ileri derecede idi, çünkü Hollanda 1648'e kadar İspanya ile harb halinde olmasına rağmen, Felemenk gemileri bazan İspanya malları yüklüyorlardı⁹.

İstanbul'a varışından iki ay sonra, Haga, Kaptan-i derya Halil Paşa'nın ve sair devlet adamlarının yardımları sayesinde 1 Mayıs 1612 (29 Safer 1021) tarihinde Sultan I. Ahmed tarafından merasimle huzura kabul edilmişti. Haga, «İstati Cenerallerine» yazmış olduğu raporunda, bu merasimi hikâye ederek şöyle başlıyordu :

«Allaha şükürler olsun! Bugün, perişan olmamızı bekleyen düşmanlarımızın ümidlerine ve düşüncelerine rağmen, Mayısın birinci günü Majesteleri İmparatoru huzurunda büyük bir hüsn-ü kabul gördük.»¹⁰

Fakat Haga, talimatnamesinde bulunan isteklerinin icrası için biraz daha beklemeli idi. Bu arada İstanbul'daki Şeyhülislam efendi ve Yeniçeri Ağası gibi nüfuzlu şahısları ziyaret etmek ve onlara hediyeler vermek mecburiyetinde idi. «İstati Cenerallerine» yazılmış olan mektuplarında yakınan Haga, hükümet tarafından bu ihtiyaçlar temin edilmediğinden bu hediyeleri kendi cebinden satın aldığını bildirmişti.

9 Bk. J.H. Kramers, *Analecta Orientalia*, Leiden, 1954, c. I, s. 121. Ayrıca J.H. Kernkamp, *Handel op den Vijand 1588-1609* («Düşmanımızla ticaret 1588-1609»), Utrecht 1934. *Levanten ticaretinin tarihî kaynaklar*, c. I, s. 201: «...è mesto in una borssa uno de miero di cechini per presentare al Caimecam,... che procurasse di fare intendere all'Imperatore, come questa nazione non era principi assoluti, ma che erano suditi e vasalli del Re di Spagna» («yüzlerce akçeyi keseye koyup, Kaymakam'a vermişler,... bu (Hollanda) milletin bağımsız olmadığını, aksine İspanya kralına tâbi ve onun kulları olduğunu Padişaha anlatmak için...»), 10 Temmuz 1612 tarihli Hollanda tüccarı tarafından gönderilmiş olan bir mektup.

10 Bk. *Levanten ticaretinin tarihî kaynakları*, c. I, s. 236-244.

Nihayet Haga'nın gayretleri meyvesini verdi : 6 Temmuz 1612 (evâil-i Cemâziyülevvel 1021) tarihinde Hollandalılara ait ilk ahidname-i hümâyun verildi¹¹.

Fransa ve İngiltere'ye ait ahidnamelerin aynı olan Hollanda ahidnamesinde, müteakib dostluğun ve iyi münasebetlerin ifadesinden sonra, gelecek zamanlarda Felemenk Birleşik Cumhuriyetine tâbi olan bütün Felemenklilerin Osmanlı İmparatorluğunda bulunan konsolos ve ikamet elçilerinin himaye ve kontrolleri altında buldukları beyan edilmiştir¹².

Diğer maddede de Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Hollanda esirlerin serbest bırakılmasına ayrılmıştı. Bundan sonra ne Hollanda gemilerine hücum edilecek, ne de Hollanda taifesi esir alınacaktı.

Padişah'a ve Felemenk Cumhuriyetine tâbi kimseler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, meselenin Babiâliye ve Hollanda büyük elçisine havale edileceği kabul edildi.

Hollanda Cumhuriyeti elçisi vasıtasıyla temin ettiği bu hukukî maddelerden başka, ve hatta daha istifadeli olarak ticarî kazançlar da elde etmişti. İthal ve ihrac edilen bütün mallardan Hollandalı tacirler de, İngiliz tüccarları gibi, sadece % 3 akçe gümrük vereceklerdi. Fakat bu tarifenin Osmanlı gümrük emînleri tarafından kaydedtirilmesi için Haga çok sıkıntı çekti.

Son olarak, Hollanda Cumhuriyetine Osmanlı İmparatorluğundaki bazı limanlara konsolos tâyin etme hakkı verilmişti. Haga, konsolosları tâyin yetkisi olmadığından, bu maddeyi tamamlamak için Hollanda'dan yeni emirleri beklemek mecburiyetinde idi. Ancak Nisan 1613'te, İstanbul'a varışından hemen hemen bir sene sonra, bu emirler geldi ve «İstati Ceneralleri» tarafından Haleb konsolosu tâyin olunan ve Amsterdam şehri belediye başkanının oğlu olan *Cornelis Pauw*'a sadakat yemini ettirdi¹³.

11 Bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, kısım 2, s. 235-236; Krs. Gabriel Noradounghian efendi, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris, 1897, c. I, s. 40. Ayrıca *Levanten ticaretinin tarihi kaynaklar*, c. I, s. 255.

12 Bk. Dumont, *Corps diplomatique*, c. V, 2 inci kısmı, s. 205, anlaşmanın (ahidnamenin) Hollandaca ve Fransızca metnidir. 1620 senesinde ilk defa hollandaca basılmıştı. (L. van Aitzema, *Saecten van staet en oorlogh*, c. I, s. 331 v.d.).

13 Artık Fransız bayrağı altında ticaret yapamıyacak olan Hollandalı tüccarlar için kendi memleketlerinden bir konsolos tâyin etmek şarttı. Bu kon-

Bu arada, Halil Paşa'nın hizmetkârlarından biri ile Hollandalı esirlerin serbest bırakılması hususundaki ahidnamenin suretlerini Tunus ve Cezayir'e göndermişti. Adının Ömer Ağa olduğu anlaşılan bu çavuş, İstanbul'daki hükümdarların isteklerine riayet hususunda isteksiz tutumları ve Cezayir ve Tunus ileri gelenlerinin bağımsız tabiatları yüzünden müsbet bir sonuç elde edemedi.

Haga'nın bilgisi dışında, Ömer Ağa, serbest bırakılabilen bir kaç ihtiyar ve malûl Hollandalı esirleri de beraber alarak, seyahatine Felemenk Cumhuriyetine kadar devam etmeğe karar verdi. Halbuki neticede bu görevin, kendisine Halil Paşa'nın gizli emri ve Babiâli'nin yeni müttefiki hakkında malûmat almak maksadı ile verildiği ortaya çıktı.

1613-1614 senesi sonbahar ve kışı esnasında Ömer Ağa Hollanda'da büyük debdebe ile kabul edildi. «İstati Cenerallerinin» merasimli toplantısına da kabul edilmişti, ve Hollanda'nın bazı müreffeh şehirlerini ziyaret etmişti. Bundan dolayı Hollanda devletinin lehinde olan düşünceleri İstanbul'a varınca Halil Paşaya ve diğer vezirlere en iyi bir şekilde bildirdi.

26 Mayıs 1614 tarihli yazılmış bir mektupta, Haga İstati Cenerallerine şöyle anlattı :

«Zatı Alinizin bu sefire büyük hürmet ve itibar gösterdiğinizizi sevinçle dinledim. Çünkü Hollanda'daki intibalarını ve tecrübelerini Babiâlide ve Saray'da tekrar tekrar anlatıyor.

Zatı Alinizden Sadr-ı âzam ve kızlar ağasına sitayişle bahsetmektedir. Muhtemelen onlar Padişaha haber vereceklerdir. Görünüşe göre, Vezir, esirlerimizin serbest bırakılması vesilesi ile, memleketimizin durumu hakkında malûmat almak için, Cumhuriyet'e bu sefirini memur etmişti. Çünkü düşmanlarımızın devamlı iftiralarından dolayı samimiyetimizden şüphelenmeğe başlamıştı. Fakat şimdi bu meseleler için çare bulunmuştur. Zira Zatı Alinizin düşünmek lütfunda bulunduğunuz gibi, kendi tarihi hariç hiç bir memleketin tarihini veya durumunu bilmiyen, duyduğuna inanan Türkler, bu dostluğa malûmatsız başlamışlardır. Bundan dolayı, zikredilen elçi Zatı Alinizin memleketlerinden iyi tesirlerle ayrıldığından dostluğumuz ve ticaretimiz yararlanacak»¹⁴.

solos, Levanten ticaretinin en önemli ticaret merkezi olan Haleb'te bulunmalı idi (Bk. P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe Siècle*, Paris 1896, s. 376-380).

14 Bk. *Levanten ticaretinin tarihi kaynaklar* (L.t.t.k.), c. I, s. 658.

Bu başarılı siyasetten sonra, «İstati Ceneralleri», Kapitülasyonlarda bulunan Padişahın isteği ile uygun olarak, Haga'ı daimî elçilik payesile («orator») İstanbul'da görevine devam ettirmeğe karar verdiler. Kendisi bu vazifede aşağı yukarı 28 seneye kadar kalacaktır.

Haga'nın sefaretî sırasında cereyan eden olayların anlatılması bu makalenin sınırları dışındadır. Burada sadece Hollanda Cumhuriyetindeki Levanten ticaret teşkilâtının kuruluşunda oynadığı müsbet role işaret edilecektir.

Haga, 5 Nisan 1625 tarihli bir raporunda İstati Cenerallerine şöyle teklifte bulunmuştur :

«... Korsanlar tarafından Hollandalılara yapılan zararların tekrarını önlemek için, şöylece tedbir alması lâzım gelmiyecek mi? Zatı Aliniz Amsterdam şehrinin en ileri gelen ve en tecrübeli olan Levanten tüccarlarına salâhiyet verirsiniz, Akdeniz'e hareket eden bütün Hollandalı gemilerin techizat alıp almadığına ve sigorta olup olmadığına dikkat ederler; Doğu'da ve Batı'da (yani Mağrib'te) bulunan Hollanda konsolos ve elçiler ile mektuplaşırlar, bundan sonra da Cezayir ve Tunus'taki ayan ve paşaların dostluğunu muhafaza etmek için gereken tedbirleri alırlar, ve Zatı Alinize veya Bahriye nezaretinde bulunan vekillerine, uygun bir şekilde işleri hakkında rapor verirler..»¹⁵.

Haga'nın raporu, aynı zamanda Amsterdam şehrinde bazı tüccarlar tarafından şehir idarecilerine sunulan bir dilekçe ile birlikte, 1625 senesinde «Akdenizdeki Doğu Ticaret ve Nakliyat Müdürlüğü» adlı bir Hollanda Levanten ticaretine ait¹⁶ şirketin tesisine yol açtı. Bu yarı resmî ticaret odasının hususiyeti «... tüccarların paraları ile ve menfaatları için tesis edilmiş hükümet işlerini gören teşkilât» şeklinde tavsif edilebilir¹⁷.

Amsterdam'daki ileri gelen Levanten tüccarları tarafından aralarından seçilen yedi veya sekiz «müdür» vardı. Diğer memleketlerle ilgili siyâsî münasebetlere kadar Levanten ticaretinin bütün maddelerini görüşmek için haftada bir defa Amsterdam belediye sarayının ayrı bir odasında toplanılırdı.

15 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 963. «Admiraliteit» Bahriye nezareti idi.

16 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 968-972. Ayrıca S. van Brakel, *De hollandsche handelscompagnieen der zeventiende eeuw*, (17 inci yüzyılda Hollanda'daki ticaret şirketleri), Amsterdam-Lahey, 1908.

17 Van Brakel'in eseri, s. XXIII.

«Müdürler», Haga'nın tavsiye ettiği gibi, Akdenize giden gemilerin yeterli teçhizatı ve sigortasını alarak Hollanda'dan ayrıldığını kontrol ettikten başka, «İstati Cenerallerine» tavsiyelerde bulduklarından ve Akdeniz'deki, ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollanda büyük elçi ve konsolosları ile mektuplaştıklarından Hollanda Cumhuriyetinin dış politikası üzerinde de tesirli oldular.

Tâyin edilen elçi ve konsolosların maaşlarının bir kısmını ödedikleri için bu «müdürler» onların tâyininde de büyük nüfuzları vardı.

Bütün Hollanda limanlarından geçen gemilerden Bahriye nezareti tarafından alınan resmî ihracat ve ithalât vergilerinin bir parçası müdürlüğün bütçesine tahsis edilmişti. 1663 senesinden itibaren müdürlüğün lehine olarak ayrıca «Levanten bâcı» adlı bir vergi Hollanda'ya ithal edilen bütün doğu (Akdenizden gelen) mallarından alınmıştı.

Onyedinci yüzyılda Amsterdam'daki «baş»-müdürlükten başka, Cumhuriyetinin diğer bazı şehirlerinde de Levanten Ticaret Odasının şubeleri açıldı, yalnız «baş»-müdürlüğün önemini haiz olmadılar.

Her senede bir defa bütün şubelerin bir Ortak Toplantısı vardı. Orada, Osmanlı İmparatorluğuna ihrac edilen emtialar arasında kumaşlar önemli bir rol oynadığından, kumaş imâlâtında meşhur olan Leiden şehrinde bir temsilci de bulunmuştu. Genel toplantısında bütün ortak meseleler görüşülüp münakaşa edilir, Akdeniz'deki limanlara gereken memuriyet, Protestan papazlar dahil, yapılacak tâyinleri görüşüldü.

Bununla beraber, Levanten Ticaret Müdürlüğünün faaliyetlerinin, bütün doğu tüccarları tarafından takdir ve kabul edildiğini düşünmek hatalı olur.

Bilâkis, bütün onyedinci asırda «fazla ağır olan» vergilere karşı daimî itiraz ve şikâyetler yapılıyor, ve «İstati Cenerallerine» dilekçeler sunuluyordu. Bunun yanı sıra, vergilerden kurtulmak için, gemilerin kaptanları gece limanlardan ayrılıyorlar, yahut kontrol yapılan muhtemel limanlardan sakınmağa çalışıyorlardı¹⁸.

18 Bk. H. Wätjen, *Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung*, Berlin, 1909, s. 180-181.

Hollanda doğu ticareti Osmanlı İmparatorluğunda bazı limanlarda yerleşmiş Hollandalı ticaret firmaları ile Yahudi, Rum ve Ermeni aracıları tarafından yapılıyordu. Onyedinci yüzyıl başlarında İskoçyalı *Willam Lithgow*'e nazaran «Türkiye'de bütün menfaat temin eden malların ticareti, her çeşit ticaretten en fazla kâra sahip oldukları işlerini dikkatle idare eden Yahudilerin ve Hıristiyanların, yani normal seyrüsefer ve Padişahın tebaalarının ümidini boşa çıkaran Raguzalılar, Venedikliler, İngilizler, Fransızlar ve Felenekliiler ellerindedir»¹⁹.

Onyedinci yüzyılın ilk yarısında Hollanda doğu ticareti çoğunlukla büyük Asya kervan yollarının sona erdiği Suriye limanlarında toplanmıştı. Bundan dolayı ilk Hollanda konsoloslukları Haleb'te ve İskenderun'da kurulmuştu; bunun yanında Kıbrıs'ta da uzun bir süre Hollandalı bir konsolos muavini mevkiî bulunuyordu.

Fakat Osmanlı Devleti ile İran arasında çıkan harblerden dolayı çoğalan emniyetsizlik, ticaret yollarının değişmesini icabettirdi. Onun için yüzyılın ortasından sonra bütün Batı Avrupa doğu ticaretinin esas ticaret merkezi olarak İzmir'in önemi daha artacaktı. İşte o zamandan itibaren Hollandalılar esaslı ticaret merkezlerine İzmir'de sahip olmuşlardır.

Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında ve hemen hemen onsekizinci yüzyılda İzmir'deki Hollanda konsolosluk görevinde *De Hochepped* ailesi mensupları bulundu. Bu aile, elçilere ve Hollandalı tüccarlara tecrübeleri ile çok faydalı olduklarından kendilerinin bu vazifede kalmasına Hollanda'da hiç kimse muhalefet etmedi²⁰.

Osmanlı İmparatorluğundaki diğer limanlar, Hollandalı ticaretinde daha az önemli idiler. Selânik, Milo, ve Tinos iskeleleri gibi yerlerde konsolosu var ise de, bunlar ekseriyetle Hollanda elçiliği tarafından tâyin edilmiş ve Babiâliden berâtı alınmış yerli kimseler idiler.

19 Bk. R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, s. 602-607. Krş. P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris, 1896, s. 489-491. (W. Lithgow, *The totall discourse of the Rare adventures ande painfull peregrinations... from Scotland to the Most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa*, Glasgow, 1966, s. 148, Mantran eserinde, s. 603, not 1.)

20 Bk. H. Wätjen, *Die Niederländer im Mittelmeergebiet...*, s. 163. Aynı eserde, s. 110-113 Akdenizdeki Hollanda konsoloslarının listesi bulunur.

İstanbul'daki durum, diğer limanlardaki durumdan farklı bir hal arz ediyordu; çünkü orada çoğunlukla her şey ithal ediliyor, fakat hiç bir şey ihrac edilmiyordu. Bundan başka Hollandalılar İngiliz ve Venedikliler gibi, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki ticaret ve nakliyatın da mühim bir kısmını yapıyorlardı²¹.

Ayrıca gümüş paralar ticaretinden de bahsetmek lâzım geliyor; çünkü bütün onyedinci asırda Osmanlı İmparatorluğunda çok rağbette olan «arslânî», yahut «esedî gurus» denilen Hollanda gümüş parasının («Leeuwendaalder», lion's dollar) ticareti önemli idi²².

Hollanda Cumhuriyetinden alınan yüksek ithalât vergileri, sigorta ve Levanten konsolosluk masraflarına rağmen, Hollandalılar için Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret gayet faydalı idi ve gittikçe geliyordu. Bununla beraber elçiler İstanbul'da daimî olarak malî güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardı.

Haga'nın İstanbul'da ikametinin ilk iki senesinde masrafları 15.963 «Rixdollar» (riâl)'a kadar yükselmişti²³. Sonradan Haga, Hollandalı esirlerin serbest bırakılması ve 1623/24 (hicrî 1033) ve 1634 (hicrî 1043)'de ahidnamenin yenilenmesi için bazı kıymetli hediyeler takdim ettiğinden dolayı çok borçlandı.

Bundan başka «İstati Ceneralleri», çoğu zaman Haga'nın yıllık maaşlarını göndermekte gecikiyorlardı. Nitekim 7 Ağustos 1636 tarihli mektubunda yardım için sızlanmasına hak vermemek elde değil :

«Zatralinizden maaşlarımı düzenli olarak ödenmesini aynı zamanda borç alırken mecbur olduğum % 18 faizi de ödemeği kabul etmenizi rica ederim»²⁴.

1621 senesinden itibaren İspanya'ya karşı harbin yeniden başlamasından dolayı Haga ile Cumhuriyet arasında haberleşme günden güne güçleşti-

21 Aynı eser, s. 164-173; Krş. P. Masson, *Histoire du commerce français... au XVIIe siècle*, s. 432.

22 Bk. R. Mantran, *İstanbul...*, s. 240-242 ve 263-265.

23 Mantran'ın eserine göre (s. 244 karşısında bulunan listede) 1 Rixdollar takriben 70 ile 80 akçe arasında idi. Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 313.

24 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 388; ayrıca krş. s. 347-349. Ahidnamenin yenilenmesi için bk. J.H. Kramers, *Analecta orientalia*, c. I, s. 117 ve Gabriel No-radounghian, *Receueil d'Actes...de l'Empire ottoman*, c. I, s. 45-46.

yordu. Bu sebeple, Haga, uzun süre yaptığı görevinden istifa etmek istedi, ve «İstati Cenerallerine» gönderdiği mektubunda şunları sebep olarak gösterdi :

«Uzun zamandan beri burada bulunuyordum, ve şimdi aziz memleketime dönmek, orada oturmak, ve son senelerimi bir Hıristiyan devletinde dostlarımla beraber geçirmekten başka bir şey istemiyorum.»²⁵

Fakat «İstati Ceneralleri» bu arzuya muvafakat etmeyip, Haga'nın vazifesine devam etmesini emrettiler.

Büyük elçiden bu hususta müteaddid talebler geldi : Şimdi, 1623 senesinde İstanbul'a gelen *Aletta Brasser* ile evlenmiş olan Haga, «aziz karısının emniyeti için» «İstati Cenerallerine» yalvardı, fakat bu isteğine ancak 1637'de müsbet cevap verildi.

IV. Murat'tan imparatorluğu terketmek hususunda resmî müsaadeyi temin etmek için bir sene daah bekledi, ve nihayet 1639'da Hollanda Cumhuriyetine döndü.

Haga «İstati Cenerallerine» mümkün olduğu kadar süratle kendine bir halef tayin edilmesinin gerekliliğini bildirmesine rağmen, malî sebeplerden dolayı geç hareket edildi. Haga'nın akrabalarından biri olan *Henric Cops* maslahat-güzâr payesile İstanbul'da bırakıldı. Fakat maaşlarının temin edilmesi hususu unutulmuştu; bunun sonunda zavallı Cops o kadar borçlandı ki, neticede mahkemeye verildi ve ağır hapis cezasına mahkûm edildi. Ancak 1646 senesi kış mevsiminde(!) «İstati Ceneralleri» Cops'ın borçlarını ödemek için borç miktarının her eyâletin paylaşması hakkında bir anlaşmaya varmışlardı, paralar Şubat 1647'de İstanbul'a geldiği zaman, Cops sıhhatini tedricen bozan hastalığı sonucu vefat etmişti²⁶.

Vefatından sonra *Nicolo Ghisbrechti* adlı Hollanda tüccarlarından biri Cops'ın vasiyetnamesini uygulayan olduğu için maslahatgüzarlığı da teslim aldı. «İstati Ceneralleri», Ghisbrechti'nin maslahatgüzâr olarak bulunmasından memnun oldular; çünkü İstanbul'daki Fransız büyük elçisi *Mösyö*

25 21 Ağustos 1632 tarihli gönderilmiş olan bir mektupta. Bk. K. Heeringa, *De eerste Nederlandsche Gezant aan de Verheven Porte* (Babıâli'de ilk Hollanda elçisi), Utrecht, 1917, s. 135.

26 Krş. H. Wätjen, *Die Niederländer im Mittelmeergebiet...*, s. 80-81. *L.t.t.k.*, c. I, s. 410-414.

Delahaye haklarını koruyacak kimse olmadığından Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Hollandalıları Fransız himayesine almak niyetinde olduğunu bildirmişti²⁷.

Bu arada İstanbul'daki Hollanda sefreti, Hollanda'daki şarkiyâtçılardan biri olan *Levinus Warner* tarafından daima desteklenmişti.

Levinus Warner Almanya şehirlerinden Lippe'de doğdu. 1638 senesinde Hollanda Cumhuriyetine gelip, Leiden Üniversitesinde Şark dilleri bölümünde meşhur Profesör *Golius (Gool)* idaresinde tahsil yaptı. Profesör *Gool*, Yakın Doğu'ya seyahat ederken, bazı şark elyazmalarını toplayıp Hollandaya getirerek Leiden Üniversitesine vermişti; bu yazmalar hâlâ Leiden Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁸

1644 senesinde tahsilini bitiren Warner doğu seyahatına çıktı ve nihayet hayatının geri kalan kısmını geçireceği İstanbul'a geldi. Kendisine İstanbul'da iken Leiden Üniversitesinde boş olan İbranî tetkikleri kürsüsü teklif edilince, önce onlardan, hocası *Golius* gibi Suriye'ye ve Filistin'e seyahat etmek istediğini, bunun için müsaade ve maddî yardım sağlanmasını rica etti. Bu müsaade ile seyahat masrafları için 300 florin kendisine verilmişti. Fakat seyahatı bitirip İstanbul'a dönünce, bu şehirde kalmaya tercih ettiğini Leiden Üniversitesi idarecilere bildirdi²⁹.

Ghisbrecht yanında kâtip olarak çalışan Warner, onun ölümüne kadar «İstati Cenerallerine» ve Hollanda Cumhuriyetindeki diğer devlet adamlarına yazılan mektupları kaleme aldı. Çoğu zaman Lâtince yazılmış olan mektuplarında, «İstanbul'da bir ay içinde bir sene içinde olmuş gibi düşünülen olaylar olduğunu» («ut mensi aevum existimetur si vices rerum putentur») diye hayretini ifade ediyordu³⁰.

Hakikaten Venedik harbi ve onun İmparatorluk içinde sebep olduğu dalgalanmalar, İstanbul'daki isyanlar gibi siyâsî olaylar spekulasyona yol açan müsait durumlardı.

27 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 412.

28 Bk. A.A. Kampman, *XVII ve XVIII yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar*, *Belleten*, c. XXIII, sa. 91, Ankara, 1959, s. 517.

29 Krs. G.W.J. Drewes, *The «Legatum Warnerianum» of Leiden University Library*, introduction to the catalogue of the commemorative exhibition held in the Bibliotheca Thysiana from April 27 - May 15, 1970. Leiden, 1970, s. 6-8.

30 *Aynı makale*, s. 7.

1654'te Ghisbrecht vebadan öldükten sonra, Warner, Hollanda Cumhuriyetinde Professör Gólius tarafından da desteklenen, «daimî elçi» vazifesi için müracaat etti. Aynı zamanda İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğunda oturan Hollandalıları himayesine almak isteyen İngiliz büyük elçisi *Thomas Bendishe*'in hareketlerine karşı çıkmak mecburiyetinde kaldı.

Warner, Sadr-ı âzam ve Kaptan-i Deryâ nezdinde İngiliz elçisini protesto etmek sureti ile, Hollanda Cumhuriyetinin muvakkat temsilcisi olarak tanınmaya başardı. 1655 senesinde itimadnamesini verdiği sırada, Hollanda gemilerinin Osmanlılara karşı Giritte Venediklilere yardım ettiklerinden dolayı İstanbul'daki Hollanda elçisi müşkül bir durumda kaldı³¹.

Warner, 1634 senesinden hala yenilenmemiş olan Hollanda ahidnamesinin³² yenilenmesini vadeden Sadr-ı âzam tarafından merasimle huzura kabul edilmesine rağmen, Hollandalıların devamlı olarak Venediklileri desteklemeleri sebebi ile güç bir vazifeyi gördü.

Bunun üstüne 1656 senesinde son derece çirkin bir hadise vukubuldu. Hollanda'ya hareket etmek üzere olan «Castello de Ligorno» adlı geminin kaptanı *Jan Mazier* yeni tâyin edilen paşayı Cezayire götürmek üzere gemiye kabul etti. Tunus'tan seyahatı karadan ileri sürmek isteyen paşayı, kendi ricası üzerine Tunus'ta karaya çıkarmıştı. Fakat paşanın malları ve hizmetkârlarını Cezayir'e götürmediğinden Cenova'ya hareket edip, kendi menfaati için eşya ve yolcularını orada satmıştı.

İstanbul'da Warner, Hollanda tebaası olan Mazier'in hareketinden mesul tutuluyordu ve az daha kendi gelirinden paşanın ailesine ve hizmetkârlarının akrabalarına tazminat ödemeğe mecbur edilecekti. Fakat Warner, Kaptan-ı Deryâ nezdinde «resmî sıfatı olmıyan bir kimsenin suçluluğunun cezasını Hollanda hükümeti veya resmî temsilcisi olan İstanbul büyük elçisi çekemez» fikrini ileri sürdü, ve nihayet haklı gördü.

Bu neticeyi elde etmek için Warner'in Osmanlı devlet adamlarını ve ilgilileri ikna ettiği ve bazılarını hediyeler verdiği tahmin ediliyor³³. Maa-

31 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 415, ve c. II, Lahey, 1917, s. 133. Ayrıca G.N. du Rieu, *Levini Warneri de rebus turcicis epistolae ineditae*, Lugd. Bat/Leiden, 1883 («Türkiyenin iç olaylar hakkında henüz neşredilmemiş mektuplar», lâtince metni).

32 Tahta geçen her Sultanın kendinden evvelki Sultan tarafından kabul edilmiş ahidnamelerin yenilenmesi adet olmasına rağmen, Hollanda ahidnameleri sadece 1624 ve 1634 tarihlerinde yenilenmişti.

33 Krs. G.W.J. Drewes, *The «Legatum Warnerianum»*, s. 10.

mafih Şark lisanları bildiğinden dolayı Warner Osmanlı devlet adamları ile seleflerinden daha iyi münasebet tesis etmişti. Bu, şüphe yok ki Hollanda ticareti için de faydalı oldu. Amsterdam'daki Levanten ticaretinin müdürlüğüne gönderilmiş olan Warner'ın mektubuna göz atıldığında görüldüğü gibi :

«Mısır'a yeni tâyin edilmiş olan Hollanda konsolosuna ferman ve be-revât-ı şerif göndermişim, aynı zamanda Mısır'da oturan Osmanlı arkadaş-larıma tavsiye etmişim, çünkü İstanbul'dan daha uzak olan yerlerde bu tav-siyeler evâmir-i şerif'ten daha tesirli gibi görünüyor...»³⁴.

Bundan başka Warner eski Arapça, Farsça ve Türkçe elyazmaları top-lamağı çok seviyordu. İzmir'deki Hollanda konsolosu *Michiel du Mortier* bir mektubunda şöyle diyor :

«... binlerce gulden (florin) harcayarak topladığı bir sürü... kitap ve acaib şeylerin kendinden ve Leiden'deki profesör Golius'tan başka kimseye bir faydası yok, halbuki Hollanda ticareti ve ben bu yüzden parasızlık çe-kiyoruz.»³⁵.

Diğer taraftan İzmir'deki Hollandalı tüccarlar ekseriyetle başka bir dü-şüncede idiler :

«Bizce daha beceriklisi ve bu görev için daha uygunu bulunamaz bir insan olan (Warner'in) zekâsı, uzun tecrübesi ve ileri görüşlülüğü, diğer memleketlerin tüccarları sıkıntı çekerken, bizlere (Hollanda tüccarları) yar-dım etmiştir.»³⁶.

Bu doğru değerlendirmenin, Fransız tüccarları tarafından İtalya'da ba-sılmış sahte Hollanda gümüş paralarının Osmanlı İmparatorluğuna ithal edil-mesine karşı Warner tarafından alınmış tedbirlerin neticesi olduğu muhte-meldir.

34 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 164, 22 Şubat 1663 tarihli Warner tarafından gön-derilmiş olan bir mektup.

35 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 160, 27 Haziran 1661 tarihli bir mektup. Warner ölümünden sonra bütün koleksiyonunun Leiden Üniversite'sine bırakılmasını va-siyet etti (*Legatum Warnerianum* adlı tesis) Bk. G.W.J. Drewes, *The «Legatum Warnerianum»* adlı makale, ve A.A. Kampman, *XVII ve XVIII. yüzyıllarda Os-manlı İmparatorluğunda Hollandalılar, Belleten*, c. XXIII, sayı 91, s. 517.

36 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 159-160, 5 Ocak 1662 tarihli «Felemenk milleti ta-rafından İstati Cenerallerine» yazılmış olan bir mektup.

İmparatorlukta büyük rağbet gören «esedî gurus» veya «arslanî»-nin ithal ile refaha ermiş olan Hollanda ticaretini itibardan düşürmeğe ve bertaraf etmeğe yönelmiş olan Fransız doğu tüccarları tarafından yapıldığı bu teşebbüsler Warner'ın gayretleri ile akamete uğradı.

Bu problem Warner'den sonraki Hollanda elçileri içinde devam etmiş ve aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğuna para ithal etme hakkını elde etmiş olan İngilizler için de mânî teşkil etmiştir³⁷.

«İstati Ceneralleri» ve Hollanda Cumhuriyetindeki diğer şahıslar ile yaptığı devamlı muhaberatın³⁸, Warner'ın Osmanlı devlet adamlarını idare etmeğe istidadı olduğu ve Osmanlı Devletindeki bazı olayların içyüzünü anladığı görülüyor. Bu senelerde Akdenizdeki Hollanda ticareti ve nakliyatı ekseriyetle zarar görmüştü. Yalnız Venedik harbi değil, aynı zamanda Temmuz 1660(Zilkadde 1070) tarihindeki Büyük İstanbul Yangını da, Warner'e göre :

«Umumî fakirliğe sebep oldu. Bunun için herkes İstanbul'dan ayrılıyor; geri kalanlar ise kendi evlerini ve mülklerini tamir etmeye gayret ediyorlar. Bundan başka, merhum Sadr-ı âzam aralarında imparatorluğun nüfuzlu ve zengin insanları da bulunan binlerce kişiyi öldürttü; bu öldürtülen zenginler, onların taraftarları ve maiyetinde bulunan kimseler İstanbul'daki «Frengistan» tüccarlarının başmüşterileri idiler.»³⁹

Haleb'te ise, Haleb valilerinin keyfi idaresinden dolayı, «... Haleb ahalisinin büyük bir kısmı yoksullaştı veya şehri terketti. Bunun neticesi olarak orada da ticaret azaldı. İnşa'allah bu durumun düzeleceği ümit edilir. Haleb şimdiki Sadr-ı âzamin imtiyazına mazhar olmuştur, zira Sadr-ı âzam, başkalarına ibret olsun diye, Haleb valisini boğdurtmuş ve iki Yahudi müşavirini de herkesin gözü önünde öldürtmüştü..»⁴⁰

37 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 181-182, ve s. 182'de not 2. Ayrıca bk. G.F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople, a record of Sir John Finch's embassy (1674-1681)*, London, 1920, s. 233-243.

38 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 163-164, 167-175, 399-400; krs. *G.N. du Rieu, De rebus turcicis epistolae ineditae*, Leiden, 1883.

39 Bk.L.t.t.k., c. II, s. 163, 22 Şubat 1663 tarihli bir mektup. Krs. J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Wien-Pesth, 1830, c. VI, s. 83-86. (*Hammer tarihi*, Ata bey tercümesi, c. XI, s. 76).

40 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 399-400, 29 Ekim 1661 tarihli bir mektub.

Warner Haziran 1665'te İstanbul'da vefat etti. İki sene sonra, Temmuz 1667'de, «İstati Ceneralleri» ona halef olarak Hollanda eyâletinin Yüksek Mahkemesinin savcısı olan *Justinus Colyer*'ı tâyin ettiler.

Talimatnamesinde, ilk önce 1612 ahidnamesinin yenilenmesini temin etmesi (burada 1624 ve 1634 tarihli yenilemeler unutulmuş gibi görünüyor) bildirilmişti.

Amsterdam'daki Levanten ticaret odasının müdürlüğüne göre, «.. bu ahidname... hiç bir zaman yenilenmemişti. Fakat, bu vesikada bahsedilen imtiyaz ve muafiyetlerin muhafaza edilmesi için bu işin önemli olduğu aşîkârdır. Zamanla bu ahidnamenin maddeleri yerine getirilmemişti; onun için, «İstati Cenerallerinin» talepleri üzerine hükûmdara ve devlet adamlarına takdim etmek üzere size vereceğimiz hediyeler, yalnız ahidnamenin yenilenmesi için değil, fakat genişletilmesi veya bazı maddelerin yeniden açıklığa kavuşturulması için de faydalı olduğuna inanmaktayız.»⁴¹

Bu hediyeler arasında «Türk harfleri ile» bir dünya küresi, ve Amsterdam'da 1662 senesinde *Joan Blaeu* tarafından basılmış olan büyük atlas («Atlas maior») da mevcuttu. Bunlar Osmanlı coğrafya ve kosmoğrafya ilminin ilerlemesinde önemli bir rol oynayacaklardı⁴².

Hakikaten Sultan IV. Mehmed ile 1669 (1079/80) senesinde yeni bir ahidname akdölunmüştür; fakat müdürlerin beklediği gibi gönderilen hediyelerin bu işe yardım edip etmediği belli değildir.

Colyer'ın elçiliği zamanında (1667-1682), Osmanlı İmparatorluğunda, biri Hollanda vatandaşlarının ikameti hakkında, öteki Hollanda ticaretini ilgilendiren, iki nizamname yapıldı.

1673'te Amsterdam'daki müdürlüğün bu nizamlardan yaptığı talimatname, bütün Doğu limanlarında neşrediliyordu, ve nihayet Nisan 1675'te «İstati Ceneralleri» tarafından beyanname halinde tesbit edilmiştir⁴³.

41 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 179-180.

42 Bk. A. Ağnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 126, 136-137 ve 154-155. Ayrıca bk. Heidrun Wurm, *Der osmanische Historiker Hüseyin b. Cafer genannt Hezârfen, und die Istanbuler Gesellschaft in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau, 1971, s. 21, 31, 39-46. Atlas'ın türkçeye çevrilmesi için Padişah, yahut Sadr-ı âzam tarafından teşvik edildiği anlatılıyor N. Iorga (*Geschichte des osmanischen Reiches*, c. VI, s. 183) bile bu atlasın 1683 Viyana seferinde Osmanlı ordusuna çok faydalı olduğunu ifade ediyor.

43 «İstanbul'daki Hollanda büyük elçisi ve İzmir'deki konsolosu nizamnamesi».

Elçi ile İzmir konsolosu arasında, Warner zamanından beri sık sık çıkan münakaşalar ve Colyer'ın ikameti esnasında da devam eden anlaşmazlığı önlemek için tedbirleri gerekliydi.

Bununla beraber Fransız ve İngiliz Doğu ticaret şirketlerinin sert kanunlarına nisbeten bu nizamname liberal addedilebilir⁴⁴.

Bu nizamname anlaşıldığı gibi, Hollanda Cumhuriyetinin Osmanlı İmparatorluğuna gönderdiği siyâsi temsilcilerin durumu, diğer memleketlere gönderilen temsilcilerin durumlarına nazaran daha farklı idi. 1658 senesinde, müdürler Amsterdam'daki Bahriye nezaretine «Hıristiyan memleketlerinde oturan konsolosların, tamamiyle başka tabiata sahip olan Osmanlı İmparatorluğundaki konsoloslar ile müşterek bir şeyi olmadığını» izah ettiler⁴⁵.

Doğudaki konsolosların sahip oldukları hukukî ve diplomatik hususiyetleri işaret ederek, ikamet limanlarından geçen Hollanda gemilerindeki mallarından vergi aldıkları da ifade edilmişti. 1675 nizamnamesi anlaşıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğundaki elçi ve konsolosların esas görevi; Hollanda ahidnamesine Türkler tarafından tam riayet edilmesi ve yerine getirilmesi hususları olmalı idi. Fakat bu görevle ilgili olarak Hollandanın dahilî, malî ve idarî işleri hakkında da bazı faaliyet göstermek icap ediyordu.

1673 nizamnamesi teklifi kenarında İzmir konsolosu *Jacob van Dam* tarafından yazılan tenkidî ifadelerle göre, Osmanlı İmparatorluğunda, ve bilhassa İzmir'de oturan Hollandalıların kavgacı bir takımı olduğu tesbit ediliyordu.

Fakat, *Van Dam*'ın esas tenkidi, konsolosların faaliyetini kontrol etmek ve yardım etmek için Hollandalılardan seçilecek «konsolos muavinlerine» (*assessoren*) ve bunların müdürlük tarafından öne sürülen rollerine karşı çıkması idi :

«Eğer bu konsolos muavinleri tesir ve kuvvetlerini öğrenirlerse, ...Hollanda konsoloslarına artık riayet etmeyip, ve her zaman salahiyetlerini aşip ona karşı birleşmeye çalışacaklardı. Neticede her şeyde kendi menfaatlerini

44 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 187-207, ve 208-217. Krş. P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris, 1896 ve A.C. Wood, *A history of the Levant Company*, London, 1935.

45 Bk. *L.t.t.k.*, c. I, s. 1096.

göz önünde tutacaklardı. Bugünlerde, konsolos biraz salâhiyyetli bırakıldığına bir kaç defa buna teşebbüs etmişlerdi.»⁴⁶

Bununla beraber 1675 nizamnamesi bütün onyedinci ve onsekiizinci yüzyılda mer'î kaldı; fakat bir taraftan müdürlük ile «İstati Ceneralleri», diğer taraftan onlar ile Doğu'da bulunan ilgililer arasında nizamnamenin tefsiri hakkında münakaşa ve mektuplaşmayı önleyemedi⁴⁷.

Bu arada, *Justinus Colyer*, şahsî statüsünün yükseltilmesi imkânını ele geçirdi. 1680 senesinde «İstati Ceneralleri» tarafından büyük elçi payesi verilmişti⁴⁸. Bu gerekli olmuştu; çünkü Babıâlideki tamamen haksız olmayan diğer yabancı elçilere göre Hollanda Cumhuriyeti, Haga döndükten sonra, hiç kimseyi elçi payesile Osmanlı Devletine göndermemişlerdi⁴⁹.

Bundan başka, bu yeni «elçi»nin vasıtasıyla henüz eski Hollanda ahidnamesinin yenilenmesi temin edilmemişti. Bu sebepten, Hollandalılar Osmanlı Hükûmdarına gerekli olan riayetden ziyade ticaretlerindeki menfaatleri ve kârları ile ilgilenmişlerdi.

1680 senesinin Mart ayında, «İstati Cenerallerine» izahat vermek sadedinde yazmış olduğu bir mektubunda, Colyer şöyle diyordu :

«Eğer kulaklarına erişirse, bütün bu şeyler Sadr-ı âzamın nazarı dikkatini celbedebilir... Bu memlekete vasıl olduğumda kapitülasyonları yenileyemediğim sebebi şudur, ki bana verilen talimatlarda belirtilmemiş olan yüksek masraflara girmeksizin bu işin yapılmıyacağındandır. Böylece eski ahidnamenin yardımı ile siyâsî münasebetlerimizi devam ettirmeğe çalıştım, fakat münakaşa bahis konusu olduğundan dolayı, bana göre bu yenilemeye derhal teşebbüs edilmesi faydalı görünüyor.»⁵⁰

46 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 194.

47 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 233-236, 251-254 (Osmanlı İmparatorluğunda oturan Hollandalılara ait hukuk kuralları), ve XVIII. inci asır için *L.t.t.k.*, c. III, Lahey, 1952, s. 33-37 (1731 tarihli müzakereler).

48 Justinus Colyer'ın merasimle huzura kamulu hakkında bk.J.von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. VI, s. 201-202.

49 Hollandalılar, Osmanlı İmparatorluğundaki elçilerini büyük elçilik payesini ilk defa 1680'de Colyer'e vermişlerdi. Bu tarihten önce, XVII. inci asrın başlarında Hollanda siyasi temsilcileri Hollanda Cumhuriyeti tarafından kapukethüdası (*resident, orateur*) olarak kabul edilirdi. Fakat Osmanlı kaynakları başından beri Hollanda elçilerinden diğer daimî elçiler gibi «ilçi, ایلچی» olarak bahsederler.

50 Bk. *L.t.t.k.*, c. II, s. 240-241.

Aynı sene Kasım ayında, ahidnamenin yenilenmesine muvaffak olundu, ve yeni ahidnameye bir kaç madde dahi eklenmişti; bu, daha evvel yabancılarla yasak bölge olan Karadenizde ticaret yapma hakkına aitti⁵¹.

«Bilhassa bu maksad için köşkünden şehre dönen» Sadr-iâzam 7 Kasım 1680 (Şevval 1091) tarihinde merasimle huzuruna kabul ederek, Hollanda elçisine ahidnameyi teslim etti.

Justinus Colyer iik sene sonra, yani 1682'de, öldü, ve yerine kendi tarafından evvelce geçici olarak kâtip tâyin olunan oğlu *Jacobus Colyer* elçiliğin işlerini devraldı.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında başlayan harpten, yani ikinci Viyana seferinden, dolayı, vazifesine tâyini resmen 1684 senesinde onaylanabildi.

Jacobus Colyer İstanbul'da yetiştirilmişti. Amsterdam'daki müdürlük arşivinde bulunan bir muhtırasında ondan «çok tecrübeli ve Türkçe ve diğer lisanların üstadı» diye bahsediliyor. İstanbul'daki ileri gelen Osmanlı ve Rum aileler ile arası çok iyi idi; bu sebeple Babıâlideki diğer elçilerden, ve bilhassa her vesile ile Hollandalıların aleyhine çalışan Fransız elçisinden daha iyi siyâsî neticeler elde edebilirdi.

Jacobus Colyer, İngiliz büyükelçisi ile birlikte, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki 1699 Karlofça anlaşmasında aracılık yaptı. Colyer, bu siyâsî vazifeyi bir diplomat olarak 1712 Osmanlı-Rus ateş-kes anlaşmasında, ve tekrar 1718'de Pasarofça muahedesinde büyük başarı ile yaptığundan⁵², Hollanda Cumhuriyetinde içinde çıktığı karışıklıklardan dolayı

51 Aynı eser, s. 246. Krş. Gabriel Noradounghian efendi, *Recueil d'Actes* ...,c. I, s. 53-54. Ayrıca bk. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, kısım 1, s. 237. - Ahidnamenin türkçe metni Başbakanlık Arşivi (İstanbul) Name-i hümayun defterinde, c. I. s. 68-73 bulunur. Aynı metin Başbakanlık Arşivi Ecnebi Defterlerden «Felemenk» 22/1 numaralı defterinde, s. 5-12 bulunmaktadır. Bir diğer kopyası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde, Hazne 1366 «Ahidname suretleri» adlı defterde, y. 14a 15 b. mevcuttur. Burada Başbakanlık Arşivi Genel Müdüre, Müdürlüğüne mensuplarına, ve Top Kapı Sarayı Müzesinin Müdüre, Müdürlüğüne mensuplarına ve Kütüphaneye mensuplarına yardım ettiğinden ve kolaylık gösterdiğinden dolayı büyük borç ve şükran bilirim.

52 Bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, kısım 1, s. 138, 140.

Hollanda ticaretinin azalmasına rağmen, Osmanlı-Hollanda münasebetinin gelişmesinde ve devam etmesinde büyük yardım oldu⁵³.

Avrupa politikası üzerinde Osmanlı İmparatorluğunun tesirini Hollanda Cumhuriyetinde ilk defa «Stadhouder»⁵⁴ ve 1688 itibaren de İngiliz kralı olan III. William anladı. Ancak, bununla ilgili yazışmalar henüz bulunamadı. Aynı zamanda «büyük bir ticaret şirketinin baş ajanı olan»⁵⁵ İstanbul'daki İngiliz büyük elçisinin diplomatik faaliyetleri de artmıştı.

Karlofça sulh andlaşması için yaptığı aracılığın dolayısıyle Jacobus Colyer'e Roma İmparatoru tarafından «Roma İmparatorluğunun Kontu» ünvanı tevcih edilmiştir, bu ünvanı kullanmak müsaadesini «İstati Ceneralleri» bir kaç sene sonra Colyer'e verdiler⁵⁶.

İki Colyer'lerin İstanbul'da elçilikleri esnasında sefaretin ve İzmir konsolosluğunun maiyeti ekseriyetle aynı ailelerden seçiliyordu. Konsolos *Jacob van Dam* 1678'de vefat ettikten sonra, daha önce sefarete kâtip olan ve Justinus Colyer'ın kız ile evlenen *Daniel Jan de Hochepped* İzmir konsolosu oldu. Onun 1725 senesinde ölümünden sonra, oğlu *Daniel Alexander de Hochepped*, «İstati Ceneralleri», yahut Amsterdam müdürlüğü muhalefet etmediğinden babasının yerine tâyini elde etti.

Bunun neticesi bir ailenin konsolos olarak kalması, diğer memleketlerde muhalefetle karşılaşabileceği halde, Osmanlı İmparatorluğunda tabii kabul ediliyordu, ve hatta Hollanda Devletine faydalı olduğu tahmin ediliyordu. Zira De Hochepped ailesi, gerek Hollandalılar ve gerek Osmanlılar arasında büyük bir itibar görüyordu.

Bunun için bir örnek zikredelim; 1699 senesinin yazında, ailesi ile görüşmek üzere Edirne'ye⁵⁷ gittiğinde Jacobus Colyer'ın kızkardeşi olan Ba-

53 Bk. Rifaat A. Abou el-Haj, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz, Journal of the American Oriental Society*, c. 87/4, 1967, s. 498-512, ve aynı müellifin, *The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe, 1699-1703, Journal of the American Oriental Society*, c. 89/3, 1969, s. 467-475.

54 Hollanda Cumhuriyetinin ordusunun ve filosunun başkomutanı, aynı zamanda bazı eyâletlerin iç politikasında nüfuzlu olan devlet memuru.

55 Bk. A.C. Wood, *The English Embassy at onstantinople, 1660-1762, English Historical Review*, c. 40, 1925, s. 533, 545-548.

56 Osmanlı vesikalarında 1703 senesinden beri «Yako(mo) Konte Kolyer» mevcuttur.

57 Osmanlı hükümeti yaz seferi için Edirne'ye gittiğinden dolayı, Hollanda ve İngiliz elçiler, aracı olarak, oraya da gitmeli idiler.

yan de Hochepped, unutulmaz bir tesadüfe şahit oldu. Hollanda elçisi, Hollanda Cumhuriyetinde bulunan arkadaşına yazdığı mektubunda şunları anlattı :

«Kızkardeşim De Hochepped İzmir'den İstanbul yoluyla buraya gelirken, iki gün evvel fevkalâde bir tesadüf zuhur etti. Padişahın annesi olan Valide Sultan ve şimdiki İmparatoriçe olan Haseki Sultan ile karşılaştı. Bu prensesler, kızkardeşimin hüviyetini öğrenince, kendi arabalarına yaklaşmasına müsaade ettiler, ve bundan sonra uzun bir süre görüştiler. Veda ettiğinde, kızkardeşime ve maiyetinde bulunanlara nakış işi güzel mendiller hediye ettiler; mendillerden birinde altın Fas paraları mevcuttu; ... Kısaca, bundan önce hiç bir zaman görülmemiş bir olay idi; Osmanlı İmparatorluğunda zaten hiç kimseye gösterilmeyen bir itibar idi, çünkü bu İmparatoriçeler kendilerini kimseye göstermedikleri gibi, hele bir kimse ile de konuşmağa hiç tenezzül etmezlerdi»⁵⁸.

Sonuç : Bu makalede, Osmanlı-Hollanda münasebetlerinin XVII. yüz yıldaki durumu üzerinde durulmuştur. Bu münasebetin, fiili olarak başlaması XVII. yüz yılın başlarında, yani 1604 den sonra olmuştur. İlk defa ticarî mahiyette olan bu münasebetin kuruluşunda Cornelis Haga'm oynadığı rol büyük olmuş ve 6 Temmuz 1612 de Hollandalılara ait ilk ahidname-i humayun verilmiştir. Bu devirde Hollanda'ya adının Ömer olduğu anlaşılan bir Osmanlı elçisi gönderilmiştir. Bu zat hakkında, Türk kaynaklarında her hangi bir kayda şimdilik tesadüf edilmemiştir. İşte bu ahidnamenin hükümlerine dayanan Hollanda, Doğu ticaretini Osmanlı limanlarına yerleşmiş Hollandalı ticaret firmaları ile yahudi, ermeni ve rum araçlar vasıtası ile yapıyordu. Hollanda elçisi Haga, 1639 a kadar İstanbul'da kaldı ve o yıl Hollanda'ya döndü. Yerine maslahatgüzar olarak 1647 de vefatına kadar Henric Cops bırakıldı. Daha sonra, İstanbul'da Hollanda elçisi olarak Levinus Warner bulunmuştur. Meşhur bir şarkıyatçı olan Warner, 1665 de vefat edince Justinus Colyer ona halef oldu ve 1682 ye kadar elçilik yaptı. Ona, oğlu Jacobus Colyer halef oldu. Jacobus Colyer, Karlofça anlaşmasında İngiliz elçisi ile birlikte ara-

58 Bk. Mr. P. Bosscha, *De Geschiedenis van Oostelijk en Noordelijk Europa* («Doğu ve Kuzey Avrupa Tarihi»), Zaltbommel, 1860, s. 85-86. Bu kitapta Jacobus Colyer ile Hollanda alimlerinden olan Ghisbert Cuper arasında yapılan mektuplaşma bulunuyor.

cılık yapmış daha sonra da büyük diplomatik faaliyet göstermiştir. Bundan anlaşıldığı gibi, onyedinci yüzyıl boyunca Osmanlı- Hollanda münasebetleri, bazı arızî sıkıntıları hariç oldukça iyi olduğu şeklinde tavsif edilebilir.

Onsekizinci yüzyıldaki gelişmesini, ve bilhassa *Cornelis Calkoen*'un elçiliği sırasındaki(1726 - 1744) hadiselerini, Türkiye ve Hollanda arşivlerinde bulunan vesikalara dayanarak ileride aydınlatacağımı ümid ediyorum. Şimdiye kadar tedkik ettiğim vesikalara dayanarak, onsekizinci yüzyılda Hollanda Doğu ticaretinin ehemmiyetsiz kaldığı hakkındaki düşüncenin yeniden gözden geçirilmesi icab ettiği kanaatindeyim.